

MÜEVVEL

lığı re'y ile giderilen hafî, müşkil ve mücmel lafız için de müevvel tabirini kullanırlar (Debûsî, s. 95, 168; son ikisi için bk. Alâeddin es-Semerkindî, s. 348; müevvel tanımının tahlili için ayrıca bk. *et-Ta'rifât*, "Mü'evvel" md.).

Hanefî usul eserlerinde müevvelin hükümü açıklanırken hata ve sehiv ihtimali bulunmakla beraber buna göre amel etmenin gerekli olduğu, ancak müşterek lafzın mânalarından biri tercih edildiğinde diğer mânalarına delâlet ihtimali tamamen ortadan kalkmayacağı için şer'î bir konuda müevvel mânayı inkâr eden kimsenin küfürle itham edilemeyeceği belirtilir. Bu arada müevvelin hükmünün bir yönden zâhirin hükmü gibi olduğuna, ancak zâhirin bizâtihi ilim, müevvelin ise haber-i vâhid gibi gâlib-i re'y (zan) ifade ettiğine dikkat çekilir (Debûsî, s. 104; Şemsüleimme es-Serahsî, I, 163). Debûsî müevveli de haber-i vâhid ve kıyas gibi ilim ifade etmeyen, fakat amelde esas alınan ve uygulamada kolaylık sağlamasına binaen "mücevviz hüccet" olarak anılan deliller arasında sayar; hata ihtimali taşımasına ve Kur'an'da, "Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme" (el-İsrâ 17/36) buyrulmasına rağmen müevvele nasıl hüccet denemediği yönünde gelebilecek itirazları cevaplandırır (*Ta'vümü'l-edille*, s. 168-169).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "evl" md.; *et-Ta'rifât*, "Mü'evvel" md.; Debûsî, *Ta'vümü'l-edille fi usûli'l-fıkıh* (nşr. Halîl Muhyiddin el-Meys), Beyrut 1421/2001, s. 94-95, 104, 168-169; Pezdevî, *Kenzü'l-üvşûl*, I, 26, 28, 38; Şemsüleimme es-Serahsî, *el-Uşûl* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Beyrut 1393/1973, I, 124-127, 163; Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, Kahire 1322, I, 384-402; Alâeddin es-Semerkindî, *Mizânü'l-üşûl* (nşr. M. Zekî Abdülber), Katar 1404/1984, s. 339, 348; Seyfeddin el-Âmidî, *el-İhkâm* (nşr. İbrâhim el-Acûz), Beyrut 1405/1985, III, 49-50; Ebû'l-Berekât en-Neseî, *Keşfü'l-esrâr*, Beyrut 1406/1986, I, 204; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, İstanbul 1308, I, 42-44; Teftâzânî, *et-Telvîh*, Kahire 1377/1957, I, 32; Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh fi halli gavâmi'zi't-Tenkih* (Teftâzânî, *et-Telvîh* içinde), Kahire 1377/1957, I, 32-33; İbn Melek, *Şerhu'l-Menâr*, İstanbul 1292, s. 96; Molla Hüsvrev, *Mir'âtü'l-üşûl* (İzmîrî, *Hâşiye* içinde), İstanbul 1309, I, 116-121; Bihârî, *Müsellemü's-şübût (Fevâtihu'r-rahamûtü ile Gazzâlî, el-Müstasfâ içinde)*, Kahire 1322, II, 22-32; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), s. 19, 176-177; Ali Haydar Efendi, *Usûli'l-Fıkıh Dersleri*, İstanbul 1966, s. 165-167; Bilmen, *Kamus*, I, 20-21, 74-75; Fahrettin Atar, *Fıkıh Usûlü*, İstanbul 1988, s. 205-206; Zekiyyüddin Şa'bân, *İslâm Hukuk ilminin Esasları* (trc. İbrahim Kâfi Dönmez), Ankara 1990, s. 307, 320-325, 341-342; Ferhat Koca, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Tahsis*, İstanbul 1996, s. 74-79; M. Nazif Şahinoğlu, "Te'vil", *İA*, XII/1, s. 215-217.

FERHAT KOCA

MÜEYYED AY-ABA

(ö. 569/1174)

Büyük Selçuklu emirlerinden.

Selçuklu Hükümdarı Sultan Sencer'in emirlerinden olan Müeyyed Ay-aba'nın (apa) gerçek adı ve hangi Türk kavminden olduğu bilinmemektedir. Belh Valisi Kamaç'ın Oğuzlar tarafından öldürülmesinin ardından Sultan Sencer'i Oğuzlar üzerine yürümeye tahrik edenlerden biri olduğu kaydedilmektedir. Sultan Sencer'in Oğuz seferinde yenilip esir düşmesinden (Cemâziyelevvel 548 / Ağustos 1153) sonra Müeyyed Ay-aba da diğer birçok Selçuklu emiri gibi Nişâbur taraflarına çekildi. Oğuzlar'ın Merv'e girip şehri yağmaladıkları bu dönemde emirler Sencer'in yeğeni Süleyman Şah b. Muhammed Tapar'ı Nişâbur'da Selçuklu tahtına çıkardılar ve onu Merv'e yürümeye teşvik ettiler; amaçları Sencer'i kurtarmaktı. Ancak askerleri Oğuzlar'ı karşılarında görünce kaçtılar. Müeyyed Ay-aba ve diğer emirler ilk teşebbüsün ardından Karahanlı Muhammed Han'ın oğlu ve Sencer'in yeğeni Mahmud'u hükümdar ilân ettiler. Mahmud Han, Süleyman Şah gibi zayıf bir şahsiyet olduğu için iktidar Müeyyed Ay-aba'nın eline geçti. Bir rivayete göre Müeyyed Ay-aba'nın, Oğuzlar Belh önlerinde iken Sultan Sencer'i korumakla görevli nöbetçileri iktâlâr vaad ederek kandırıp sultanı kaçırdığı, diğer rivayete göre ise Sencer'in kaçmayı başararak Tirmiz'e ulaştığı, bunu duyan Müeyyed Ay-aba'nın Nişâbur'dan onun yanına geldiği kaydedilmektedir (551/1156).

Müeyyed Ay-aba, Sultan Sencer'in kurtuluşuyla ölümü arasında geçen yedi aylık sürede (Ekim-Kasım 1156 – Nisan 1157) Nişâbur'u vali olarak idare etti. Sultan Sencer'in emirlerinden birçoğu Ay-aba'nın yükselmesini çekemeyip ona karşı cephe aldı. Bunlardan biri olan ve emrinde 10.000 atlı bulunan İnak (İtân / Eytân) Müeyyed Ay-aba'ya yenilip Mâzenderan melikine sığındı. Daha sonra onun yardımıyla kalabalık bir kuvvet toplayarak Müeyyed Ay-aba'nın karşısına çıktıysa da yine bozguna uğradı (Safer 553 / Mart 1158). Aynı yıl Herat'ı ele geçirmiş olan Emir Sungur el-Azîz'in Mahmud Han'ı metbû tanımaması üzerine Müeyyed Ay-aba Herat'a yürüyüp Türkler'in yardımıyla şehre hâkim oldu. Oğuzlar'la mücadelesini sürdüren ve onları yenip Merv'e giren Müeyyed Ay-aba ganimetle Serahs'a döndü. Bu başarı üzerine Mahmud Han ve Müeyyed Ay-aba, Oğuzlar'ı tamamen kontrol altına almaya karar

verdiler. Ancak üç gün boyunca devam eden savaş sonunda yenilgiye uğradılar.

Bu dönemde Müeyyed'in Mahmud Han ile arası açıldı ve Horasan'a gidip Habûşân'da bir hisara yerleşti. Bunu haber alan Oğuzlar'ın kaleyi kuşatmaları üzerine Nişâbur'a kaçtı. Burada etrafına toplanan askerlerle tekrar eski kuvvetini kazanmaya başladı. Bu sırada Mahmud Han ile Oğuzlar'ın Nişâbur'a yaklaştıklarını öğrenince Kuhistan eyaletindeki Havâf'a gitti. Onun Nişâbur'dan ayrılmasının ardından Şâfîiler'le Alevîler birbirleriyle kanlı bir mücadeleye giriştiler. Alevîler'in nakibinin Nişâbur'a hâkim olması üzerine Şâfîiler'in reisi Müeyyed el-Muvaffakî, Müeyyed Ay-aba'nın yanına giderek Alevîler'den şikâyetle bulundu. Bunun üzerine Ay-aba Nişâbur'u kuşattı ve ele geçirdi. Bu dönemde Müeyyed Ay-aba'nın kuvveti ve geliri arttı. Beyhak yöresindeki Hüsvrevird Kalesi'ni aldıktan sonra (25 Cemâziyelevvel 555 / 2 Haziran 1160) Herat'a yürüdüyse de başarılı olamadı. Buna karşılık Kuhistan eyaletindeki Kündür şehrini ele geçirdi.

Bu olayın ardından Mahmud Han, Müeyyed Ay-aba'yı Nişâbur ve Tûs şehirleriyle yörelerinin emirliğine tayin etti (555/1160). Halk bu tayini Mahmud Han, Oğuzlar ve Ay-aba arasında barış yapıldığının işareti sayarak sevindi. Nişâbur'da halk arasında mezhep ayrılığından kaynaklanan derin bir düşmanlık vardı. Tarafların yağmacılık yapmasını yasaklayan Ay-aba emirlerine aldırış edilmemesi üzerine Nişâbur'un ileri gelenlerinden bazılarını hapsedti (Rebülâhîr 556 / Nisan 1161). Aynı yıl Oğuzlar Mahmud Han'la birlikte Nişâbur'a yürüdüler. Ay-aba Nişâbur yakınlarında Şâdiyâh'ta kuşatıldı. İki taraf arasındaki çarpışmalar 556 Şâbanının sonunda (Ağustos 1161) kadar sürdü.

Müeyyed Ay-aba, Alevîler'in elinde bulunan Nişâbur yakınlarındaki Şâristan'ı kuşattı. 557 Şâbanına (Temmuz 1162) kadar devam eden kuşatmanın sonunda Şâristan'ı zaptetti. Aynı yılın ramazanında (Ağustos 1162) Mahmud Han'ı tutuklayıp gözlerine mil çektirtti ve servetine el koydu. Nişâbur'da ve hâkim olduğu diğer yerlerde onun adına hutbe okunmasına son verdi. Melik unvanını alarak hutbede önce kendi adını ve ardından Abbâsî halifesinin adını okutmaya başladı. Ertesi yıl Horasan'ın batısındaki Bistâm ve Dâmegân (Damgan) şehirlerinin bulunduğu Kûmis eyaletini ülkesine kattı. Bunun üzerine Irak Selçuklu Hükümdarı Arslan Şah b. Tuğrul elbise ve hil'atlar, sancaklar ve güzel armağanlar göndererek onu Horasan hâkim-

liğine tayin etti ve hutbeyi kendi adına okutmasını istedi. Nişâbur, Tûs, Kûmis yörelerinden başka Tûs'un kuzeyindeki bazı yerler ve güneyindeki Kuhistan eyaletinde bazı yöreler de Müeyyed'in hâkimiyeti altında bulunuyordu.

559 (1164) yılında Müeyyed Ay-aba'nın Kûmis'e vali tayin ettiği Emîr Deniz, Mâzenderan melikinin kumandanı Sâbikuddin el-Kazvî'nin baskınına uğrayarak yenildi ve Kûmis Mâzenderanlılar'ın idaresine geçti. Ertesi yıl Ay-aba'nın Nesâ'yı eline geçirmek için gönderdiği kuvvetler Hârizmşah İlarşan'ın yolladığı ordunun yaklaşması üzerine muhasarayı kaldırıp Nişâbur'a döndü.

Hârizmşah İlarşan, Emîr İnak'a ait Dihistan'ı da ülkesine katınca İnak aralarında husumet bulunmasına rağmen Müeyyed Ay-aba'dan yardım istedi. Ay-aba'nın gönderdiği kuvvetler İnak'ı ve sahip olduğu Cürçân'ı Mâzenderan melikinin hücumuna karşı korudu. Aynı yıl Oğuzlar Herat hâkiminin ölümünün ardından şehri kuşattılar. Bunun üzerine Ay-aba Herat'a Emîr Deniz kumandasında bir ordu gönderdi. Oğuzlar kuşatmasında vazgeçip Merv'e gitmek üzere Herat'tan ayrıldılar.

10 Muharrem 561'de (16 Kasım 1165) Sebzevâr'ı muhasara eden Ay-aba bazı rehinelere aldıktan sonra Nişâbur'a döndü. Ertesi yıl Şemseddin İldeniz'e elçi göndererek Hârizmşah İlarşan'ın Nişâbur'u almak istediğini, ardından Irak'a (Acem) geleceğini, İlarşan harekete geçtiği takdirde ona birlikte karşı koymalarını teklif etti. İldeniz, İlarşan'a elçi gönderip onu bu fikirden vazgeçirmeye çalıştıysa da Nişâbur'u iki ay boyunca kuşatan İlarşan, İldeniz'in Irak askerleriyle Bistâm'a geldiğini duyunca Hârizm'e döndü. Bu sırada Ay-aba, Kadî Fahreddin'i İlarşan'a göndererek kendisine itaati farz bildiğini, adına hutbe okutacağını, sikke kestireceğini ve memleketi onun vereceği emre göre idare edeceğini bildirdi. Bundan memnun kalan İlarşan, Ay-aba'ya değerli armağanlar gönderdi. 565 (1169-70) yılında ağabeyi Arslan Şah'a karşı saltanat mücadelesini kaybeden Kirman Selçukluları hânedanından Behram Şah, Müeyyed Ay-aba'dan yardım istemek üzere Nişâbur'a geldi ve onun verdiği askerlerle Arslan Şah'ı yenip Kirman tahtına oturdu.

Hârizmşah İlarşan'ın vefatı üzerine (567/1172) yerine küçük oğlu Sultan Şah geçti. Bu durumu kabul etmeyen büyük oğlu Alâeddin Tekiş, Karahıtaylar'dan aldığı yardımcı kuvvetlerle Hârizm'e geldi. Bir yarımden göstermeden annesiyle birlik-

te Müeyyed Ay-aba'ya sığınan Sultan Şah, Alâeddin Tekiş'e karşı kendilerine yardım ettiği takdirde Hârizm'in gelirinden önemli bir kısmının kendisine bırakılacağı vadedinde bulundu. Askerini toplayarak harekete geçen Ay-aba, Alâeddin Tekiş'le giriştiği mücadelede yenilgiye uğradı. Esir alınıp Alâeddin Tekiş'in huzuruna götürüldü ve orada öldürüldü (9 Zilhicce 569 / 11 Temmuz 1174). Nişâbur'da Oğuzlar gibi kuvvetli bir düşman karşısında ve rakip emirler arasında bir beylik kuran Müeyyed Ay-aba muktedir bir kumandan ve dirayetli bir idareciydi. Ali b. Zeyd el-Beyhakî (İbn Funduk) *Târîh-i Beyhakî* adlı eserini ona ithaf etmiştir.

Ay-aba'nın ölümünden sonra yerine oğlu Doğan Şah geçti. Babasının uğruna hayatını kaybettiği Sultan Şah, Doğan Şah'ı yenerek Serahs şehrini elinden aldı (576/1180-81), daha sonra da ona ait olan Tûs şehrini zaptetti. Doğan Şah Muharrem 582'de (Nisan 1186) vefat edince yerine oğlu Sencer Şah hükümdar oldu. Ancak Sencer Şah çocuk yaşta olduğundan beyliğin yönetimi zalim bir emir olan atabeyi Mengli Tegin'in eline geçti. Hârizmşah Alâeddin Tekiş birkaç ay sonra Nişâbur'u kuşattı. Halk ertesi yıl aman dileyerek şehri Tekiş'e teslim etti, Müeyyed Ay-aba'nın kurduğu beylik de böylece sona erdi (583/1187). Alâeddin Tekiş, Sencer Şah'ı Hârizm'e götürdü ve kendisine sıcak bir ilgi gösterdi. Sencer Şah'ın annesiyle evlendi, kızını da Sencer Şah'a verdi. Bir süre sonra Nişâbur'a dönmek için girişimlerde bulunması üzerine gözüne mil çekilen Sencer Şah, Alâeddin Tekiş'in sarayında vefat etti (596/1199-1200).

BİBLİYOGRAFYA :

Beyhakî, *Târîh* (Behmenyâr), s. 284; Râvendî, *Râhatü's-sudûr*, s. 180, 181, 182, 183, 357, 472; *Ahbarü'd-devleti's-Selçukîyye*, s. 124, 162-164, 196; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XI, 179, 183, 223-227, 230-233, 236, 259-262, 271-274, 277, 282, 283, 292, 293, 312, 315, 320, 358, 377, 379-383, 384, 410; Bünderî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan), s. 254; Atâ Melik el-Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1999, s. 258, 259, 260; Reşidüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, *Câmi'u't-tevârih* (nşr. Ahmed Ateş), Ankara 1960, II/5, s. 95, 100, 101, 105; Müstevfi, *Târîh-i Güzide* (Nevâî), s. 452-453, 485, 487; Hândmîr, *Hâbibü's-siyer* (nşr. M. Debîr-i Siyâki), Tahran 1353 hş., II, 634; Gaffarî, *Cihânârâ* (nşr. Müctebâ Mînovî), Tahran 1343 hş., s. 131-132; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1954, II, bk. İndeks; Safâ, *Edebiyyât*, II, 15 vd.; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmsahlara Devleti Tarihi*, Ankara 1984, s. 64, 69, 70, 77-79, 85-86, 106, 109, 119, 221; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1990, s. 357-358, 360, 362, 559.

FARUK SÜMER

MÜEYYED-BİLLÂH,

Ahmed b. Hüseyin

(المؤيد بالله أحمد بن الحسين)

Ebü'l-Hüseyin el-Müeyyed-Billâh Ahmed b. el-Hüseyin b. Hârûn ez-Zeydî el-Alevî et-Tâlibî (ö. 411/1021)

Gilân ve Deylem'de siyasi mücadelede bulunan Zeydî imamı.

333 (944) yılında Âmul'de doğdu. Babası Zeyd b. Zeynelâbidin'in neslinden Hüseyin b. Hârûn'dur. Âmul'deki öğreniminden sonra Ebü'l-Abbas Ahmed b. İbrâhim'den Zeydî fikhını ve Bağdat Mu'tezilesi kelâmını öğrendi. Ebü'l-Hüseyin Ali b. İsmâil b. İdrîs'ten de Hanefî fikhını tahsil etti. Aynı hocadan Nâsır-Lilhak diye anılan Hasan el-Utrûş'un naklettiği hadislerin rivayet icâzetini aldı. Ayrıca Ebû Abdullah el-Basrî'den aklî ilimleri öğrendi ve döneminin ileri gelen diğer âlimlerinden de faydalandı (Humejd b. Ahmed el-Muhallî, s. 262-265). Büveyhî Veziri Sâhib b. Abbâd'ın meclislerindeki ilmi münazaralarda rakiplerine galip gelince vezirin takdirine mazhar oldu. İlmî çalışmaları ve tedris faaliyetleri yanında zühd ve takvâsıyla da çevresindekilerin saygısını kazandı.

Ahmed b. Hüseyin, Zeydiyye'nin, "İmam olacak kimsenin imâmetini ortaya koyması ve zalimlerle mücadele etmesi şarttır" şeklinde ifade edilen prensibi çerçevesinde mensuplarından biat aldı. İlk defa Sâhib b. Abbâd devrinde isyana kalkıştıysa da (380/990) başarılı olamadı. Deylem'deki ikinci isyanda Müeyyed-Billâh lakabıyla anılmaya başladı ve bölge ahalisinin çoğu kendisine biat etti. Bu hareket esnasında Gilân sınırında bir süre kalıp kuvvetlerini düzene soktu. Büveyhîler'e bağlı olan Şevzevil'i mağlûp ederek Hevsem'i ele geçirdi ve bir yıl süreyle buraya hâkim oldu. Ertesi yıl yapılan savaşta Şevzevil kuvvetlerine esir düştü, hasmının askerî harcamalarını karşılamak şartıyla esaretten kurtuldu. Rey'de bir süre kaldıktan sonra Âmul'e gidip yerleşmeyi düşündü, ancak Gilânlı ve Deylemli mensuplarının daveti üzerine Deylem'e geçti. Hazırladığı güçlü bir ordu ile Hevsem'in yeni hâkimi Ebû Zeyd es-Sâirî'yi mağlûp etti. Burada kaldığı iki yıl içinde Ebû Zeyd onun hâkimiyetini tanıdıysa da ardından ortaya çıkan ihtilâflar neticesinde güçlenip rakibini mağlûp etti ve Müeyyed tekrar Rey'e gitmek mecburiyetinde kaldı. Bu sırada Ebû Zeyd ile Ebü'l-Fazl en-Nâsırî arasındaki mücadele sonunda Hev-